

SZABADI ISTVÁN

Felekezetek együttélése a kora újkori Szilágysomlyó mezővárosában

A Szilágyság egységes földrajzi táj (függetlenül attól, hogy 1876-ig két vármegyéhez, Krasznához és Közép-Szolnokhoz tartozott). A természetföldrajzilag inkább az Alföldhöz tartozó (Erdély felé zárt), sőt nemegyszer az Alföld peremterületeként tárgyalt¹ Szilágyságon belül három kistájról beszélhetünk. Ezek egyike a Kraszna folyó vidéke, melyet a Réz- és a Meszes-hegység vonulatai karolnak át, itt található Szilágysomlyó, Kraszna és Zilah mezőváros. A három közül Szilágysomlyó jelentőségét témánk szempontjából az adja, hogy a 16. század második felében Erdélynek fejedelmeket és vajdákat adó Báthoryak családi birtokáról van szó.

Szilágysomlyón a reformáció századában is – természetes módon – mindig szolgált katolikus pap. Ez teljesen független Báthory István fejedelemnek és testvérének, Kristóf vajdának attól a politikájától, hogy szerte Erdélyben és a Partiumban, így a Szilágyságban is a helvét irányt támogatták az unitáriusok meggyengítése végett. Báthory István 1571-es fejedelemmé választását, buzgó katolikus volta ellenére, az ekkor már egyértelműen protestáns többségű Erdélyben nagy várakozással fogadták a protestánsok is.² A János Zsigmond alatt megerősödött unitáriusok visszaszorítását várták tőle. Ne feledjük, ekkor Erdélyben még két egyház volt: a szász és a magyar, egy-egy püspökkel. A szászok egyháza homogén: az ágostai hitvallást követő egyház; a magyaroké pedig heterogén: ez több confessiót fogadott magába.³ Báthory igyeke-

¹ Kósa László, *Az Erdéllyel határos területek* = K. L., *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*, Bp., Planétás, 1998, 173–182.

² Debreceni Ember Pál is így emlékezik rá a 17–18. század fordulóján: „Dávid Blandratával és az ariánus dogmák más csatlósaival egyetemben abban reménykedtek, hogy aranykor virrad rájuk. Ezeket a reményeket azonban megghiúsította a fejedelemségben következő Báthory István gondoskodása és ügyessége [...] az új erdélyi fejedelem, Báthory István elhalmozta az egyházat. Ugyanis az ő bölcsessége, vitézsége, műveltsége, kegyessége – hasonlóan minden más állami és vallási ügyben a béke és a háború fortélyai-ban való jártassága – által messze felülmúlta kora minden fejedelmét, s helyesen úgy vélte, hogy akkor kezdheti meg szerencsésen az uralkodását, ha mindenekelőtt magára veszi a megzavart vallás gondját.” DEBRECENI EMBER PÁL, *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, ford. BOTOS PÉTER, SÁROSPATAK, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2009, 200–201.

³ „Amint tehát az 1570-es évek elején még nem létezett unitárius egyház, a fentiek értelemben éppúgy nem beszélhetünk önálló szervezettel rendelkező reformátusról sem, csupán azt mondhatjuk, hogy voltak olyan gyülekezetek, amelyek a vallásújításban nem voltak hajlandók rálépni az olasz Giorgio Biandrata és társai által javasolt útra, ám püspökük nekik is az a Dávid Ferenc volt, aki persze több teológiai kérdésben is mást tanított, mint a svájci reformátorok.” BALÁZS MIHÁLY, *Toleráns ország – félreértett törvények: A 16. századi erdélyi vallási törvények értelmezéséhez* = *Bölcsészettudományok*, szerk. PÁL JÓZSEF, VAJDA ZOLTÁN, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2014, 100.

zett a szász egyházat megerősíteni, a magyar egyházból pedig olyan módon kiszorítani az unitáriusokat, hogy a reformátusokat törekedett erősebb pozícióba helyezni.⁴

A Báthoryak számára még családi birtokukon, a somlyói uradalomban is csupán a 17. század elején nyílt lehetőség arra, hogy a katolikus felekezet pozíciójának megerősítéséhez fogjanak. Ebben két lengyel származású Báthory-özvegynek, Kostka⁵ Zsófiának és Zakreszka⁶ Annának kulcsszerep jutott. Anyósról és menyéről, Báthory András anyjáról és feleségéről van szó (akik talán nem is ismerték egymást: Zsófia 1618-ban elhunyt, Anna 1614-ben született⁷). Ecsedi Báthory István, a református főúr, országbíró 1605-ös halálával kihalt a Báthoryak ecsedi ága. A két ág minden vagyona gyámfiára, a későbbi fejedelemre, somlyai Báthory Gáborra szállt, aki már fejedelemként, 1612-ben féltestvérének, Báthory Andrásnak⁸ és mostohaanyjának, apja, Báthory István⁹ második feleségének, Kostka Zsófiának adományozta a fejedelmi birtokot,¹⁰ Kraszna vármegye székhelyét, Szilágysomlyót és a hozzá tartozó uradalmat:

⁴ „A két Báthory: István és Kristóf, az ágostai hitvallást tekintette ezen egyház hivatalos confessiojának, minthogy az 1571 szept. 9-iki megyesi zsinaton, a mikor Alesius a magyar egyházak püspökévé másodsor is megválasztott, a református lelkészek is aláírtak az ágostai hitvallást és ennek apologiáját; fentartva az úrvacsora kérdésében eddig elfoglalt kálvini álláspontjukat. Valószínű, hogy Báthory István felfogására tekintettel, később az összes református lelkészek is elfogadták ugyan ilyen módon az ágostai hitvallást és épen ezért nevezte Báthory Kristóf még 1580-ban is ágostai hitvallásuaknak őket.” POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története*, Bp., Franklin Társulat, 1904, IV, 46.

⁵ Stemberghi, stangenbergi Kostka család. Névváltozatok: Costka, Koczka, Kosztka, Koztka.

⁶ Feldeni Zakrzewski család. Névváltozatok: Sagreski, Zakreczki, Zakreski, Zakrewski, Zakrewszki, Zakrzeski.

⁷ FILKORN Pál, *II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem ősei*, Levéltári Közlemények, 1976/2, 207. Wertner Mór szerint Kostka Zsófia vissza sem tért Erdélybe férje halála után: „[Báthory István] kétszer nősült. Első neje Ákos nb. Pelsőczy Bebek György (†1567) és Eperjesi Patócsi Zsófia (sz. 1533 †1583 szeptember 1-én) leánya Zsuzsanna, kivel 1580 János napja utáni vasárnapon kelt egybe. Második neje a lengyel Kostka Zsófia. Atyja Kostka Kristóf pomerániai vajda, golubi és koscierzyni starosta; anyja: Konopacka Anna. Zsófia férje halála után Lengyelországba vonult vissza. Halála évét nem ismerjük. István első házasságából származik Gábor és Anna; másodikából András”. WERTNER Mór, *A Báthoryak családi története*, Turul, 18, 1900, 26–27.

⁸ Somlyai Báthory András (1596u.–1631), 1619-ben Bethlen Gábor kíséretének tagja, 1630–1631 között krasznai főispán. Apja, Báthory István 1601-es halála után anyjával, Kostka Zsófiával Lengyelországba ment, ahonnan 1612-ben térhetett vissza. FILKORN, *i. m.*, 207.

⁹ Somlyai Báthory István (1562–1601), 1574-től krasznai főispán, 1584-ben erdélyi vajda, majd váradi kapitány. 1596-ban köti második házasságát a lengyel stemberghi Kostka Zsófiával (1582–1618). *Uo.*

¹⁰ Náprágy Demeter erdélyi püspök emlékirata az erdélyi viszonyokról „Sequuntur bona et redditus principis ordinarii. Praeter decimarum arendam, quas Saxones et nobiles arendare solent, iteni annuaem provincialium contributionem, habet princeps aliquot arces seu castra: 1. Varadinum. 2. Somlio. 3. Hust. 4. Keowar. 5. Samos Yiuar. 6. Maros Viuar. 7. Albam Juliam olim sedem episcopalem. 8. Vincz olim capituli Albensis. 9. Monora etiam capituli Albensis, Enied similiter. 10. Deua. 11. Branichka. 12. Sidowar. 13. Lippa confinium. 14. Wilagoswar confinium, Solmos, Ueno confinia, Fogaras, Lugas et Karansebes districtus. In his omnibus provisosores seu officiales fuerunt, qui perceptoribus singulis annis dabant rationem”. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1601–1607)*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1879, V, 168.

1612. szeptember 4. [Báthory] Gábor fejedelem a hiteleshelyen vallja, hogy rokonai szeretetből mostohaanyjának, néhai Bathory István özvegyének: Koczka Zsófiának és fivérének, néhai Bathory István feleségétől, Koczka Zsófiától született fiának: Bathory Andrásnak, továbbá mindkét nemű örököseiknek adományozza Somlio (Krazna vm) várát és annak összes tartozékait. Feltételül szabja, hogy a kedvezményezettek soha és semmilyen módon nem fogják birtokukban háborgatni a fejedelem híveit és udvari familiárisait, akiket azelőtt megadományozott, továbbá üldözni a kálvini, illetőleg a lutheri (Calvinianae seu Lutheranae) tanítást terjesztő papokat és prédikátorokat a vár és a hozzá tartozó falvak területén, ellenkező esetben a javak szálljanak vissza a fejedelemre és örököseire.¹¹

Ha megnézzük, a somlyai uradalom tartozékai közül a krasznai református egyházmegye részeként a század végén az alábbi települések szerepelnek Debreceni Ember Pál összeírásában: Somlyó, Kraszna, Valkó, Bagos, Borzás, Perecsen, Somlyóújlak, Csehi, Balla, Ilosva.¹² Ezek közül a gyülekezetek közül szinte mindegyikben igyekeztek a somlyai birtokosok teret nyerni a katolicizmus számára már Kostka Zsófia alatt is. Ez folytatódott menyének, az 1631-ben elhunyt Báthory András özvegyének, Zakreszka Annának idején is, aki haláláig, 1658-ig önállóan igazgatta az uradalmat.¹³

Ezek a küzdelmek, viták az eleve vegyes felekezetű Somlyón voltak a legélénkebbek. Sipos Gábor egy tanulmánya a szilágysági református tractus vonatkozó oklevelei alapján jól adatoltan bontja ki a kérdést.¹⁴ Ez alapján a következőképpen foglalhatóak össze a 17. század első felének eseményei. Bocskai István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelmek alatt, Kisdobszai Dániel somlyai lelkész, krasznai esperes idejében a somlyai református egyház több dézsmaadományban részesült, az esperes egyúttal a középkori templom és parókia lakója, ezek jövedelmének élvezője. A somlyai reformátusoké volt a kémeri, 1614-től a dörzsöki (bályoki) dézsma is. A református egyház kapta a dézsmát Somlyó mellett Hadadon, Zilahon, Krasznán, Bagoson is. A dézsma átvételét igyekezett megakadályozni a birtokos, Kostka Zsófia, sőt katolikus papot is próbált bevinni Somlyóra, Krasznára. A szilágysági reformátusok az országgyűlés elé vitték a panaszukat, mely 1610-ben elrendelte, hogy „se Tövisen, se Fejérvárott, se [Kolozs]Monostoron, se a somlyai jószágban, se Székelyudvarhelyt [...] pópás papnak szabad nem légyen lenni”.¹⁵ Báthory Gábor Kolozsvárott, 1612. február 5-én kiadott oklevelében elrendelte,

¹¹ GÁLFI Emőke, *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei, 1600–1613*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016, 125–126.

¹² DEBRECENI EMBER, *i. m.*, 464–465.

¹³ Báthory András 1628–1629 körül vette el feldeni Zakrzewska Anna Máriát (1614–1658), aki 1658. március 28-án hunyt el. Temetése 1658. augusztus 2-án Somlyón volt. FILKORN, *i. m.*, 207.

¹⁴ SÍPOS Gábor, *Katolikus-református vita a Szilágyságban a 17. század elején = Báthory Gábor és kora*, szerk. PAPP Klára, JENEY-TÓTH Annamária, ULRICH Attila, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Erdélytörténeti Alapítvány, 2009, 311–323.

¹⁵ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1608–1614)*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1880, VI, 170.

hogy a somlyai vár tisztjei gondoskodjanak a református gyülekezet életének, jövedelmének, templomának védelméről. Kisdobozai esperes halála (1615) után mégis elvetették a reformátusoktól a középkori templomot, ezért Bethlen Gábor 1615. május 27-én Kraszna vármegyének parancsolta meg annak visszaadását.

Hamarosan fordulat történt a somlyai egyházak életében. 1615 őszén az országgyűlés Szilágysomlyón (és Udvarhelyen) a katolikusok kérésére változtatott az „egy település – egy felekezet” addigi gyakorlatán (a „maior pars” elvén), és elrendelte, hogy ha a katolikusok vannak többségben, legyen övék a templom. De kötelesek legyenek a reformátusok számára – azokkal osztozva a költségeken – új istentiszteleti helyet (auditoriumot) építeni, viszont legyen övék a parókia, illetve a dézsma negyede.¹⁶

Az 1610-es évek végén történhetett a felekezeti arányok megállapítása, mely azt mutatta, hogy a katolikusok vannak többségben, így övék lett a középkori templom, a reformátusoké az új imaház, a kémeri, bályoki, ippi, récsei és lecsméri dézsmát pedig azonos arányban kapta meg a két felekezet. Ez a somlyai reformátusok életében nyilván gyökeres változást hozott, bár az erdélyi református fejedelmek védelmét a század folyamán mindig élvezhették. A 17. század erdélyi református fejedelmei számára Kraszna és Közép-Szolnok református egyházmegyéjének és ezáltal református egyházainak támogatása igen tudatos egyházpolitikát tükröz, gondolok itt elsősorban Bethlen Gábor fejedelemségére és a szilágysági református esperesek kiválasztására.

Elsőként Kisdobozai Dánielről kell szót ejteni. Vezetékneve hódoltsági származásra utal, Somogyból érkezett, mint Kálmáncsehi Sánta Márton vagy Melius Juhász Péter.¹⁷ Még ahhoz a lelkészi nemzedékhez tartozott, amely Wittenbergben volt diák: 1577. december 16-án iratkozott be az egyetemre Károlyi Mihállyal és Laskai Csókás Péterrel egyszerre. Már 1578-ban hazatért, 1581 októberében Szilágycsehiben, 1592–1598 között Zilahon lelkész, itt lett a szilági egyházmegye esperese. Ezután Szamosudvarhelyen, majd 1608-tól Szilágysomlyón szolgált lelkészként és esperesként haláláig, 1614 nyaráig.¹⁸ A Kisdobozait követő szilágysági esperesek már Heidel-

¹⁶ „Az romana religiójú uraink atyáncfiai instantiájokra, minthogy articulusuk vagyon rólla, hogy a hol melyik fél többen vagyon, az olyané légyen az templum, megengedtük, hogy Somlyón és Udvarhelyen is, ha többen vadnak azon az hitön valók, az templomok ő számokra légyenek; de addig bele ne szállhassanak, hanem elsőben egyenlőképpen és egy költséggel az két religión valók építsenek Somlyón és Udvarhelyen auditoriumokat, elkészítvén az auditoriumokat, azután restituáltassék mind az két helyen mind az két parochiához való házzal és quartával együtt az maior parsnak.” *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1614–1621)*, szerk., SZILÁGYI Sándor, Bp., MTA, 1881, VII, 286.

¹⁷ Kisdobozai Kálmáncsehi Sánta Márton szülőhelyével, Kálmáncsa mezővárossal szomszédos, mindig is túlnyomórészt reformátusok lakta település, 1950 óta Baranya megyéhez tartozik.

¹⁸ „C: 1577. december 16. Károlyi Mihállyal és laskai Csókás Péterrel egyszerre; E: 1578 január 7. Még 1578-ban hazatért, a coetustól hét tallér és öt arany útravalót kapott. 1581 októberében már biztosan Szilágycsehiben volt református lelkész. 1592-ben zilahi lelkészként lett a szilági egyházmegye esperese, itt volt még 1598-ban is. Innen Zoványi Jenő szerint elűzték, és Szamosudvarhelyre került. 1608-ban pedig már Szilágysomlyón találjuk. Halála után a földbirtokos elvette a templomot a reformátusoktól, a s katolikus papot akart hozni, ez kiváltotta Bethlen Gábor közbelépését”. SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613*, Bp., Balassi, 2017, 176.

berg neveltjei. Heltai János alapvető munkáiban feltárta és adattárban rögzítette a magyarországi protestáns diákok 17. század eleji heidelbergi peregrinációját.¹⁹ Ugyanő kitért későbbi hazai pályafutásukra is.²⁰ Kiemeli, hogy a magyar diákok heidelbergi peregrinációja „rendkívül sikeres volt, vallási, művelődési, politikai hatásait szinte máig felismerhetjük”.²¹ A szilágyi/krasznai egyházmegye Kisdobszai Dánielt követő esperesei közül a következőkről, Perecseni Ferencről alig tudunk valamit. Az alábbiak jól jellemzik a forrásadottságot, forrásaink esetlegességét: Zsigmond Attila szerint 1598–1608 között hadadi lelkész,²² más forrás szerint ugyanakkor, jól adatoltan, 1602-ben Monóban szolgál.²³ Zoványi Jenő szerint 1618-ban esperes,²⁴ Petri Mór szerint 1628-ban is esperes,²⁵ de ez utóbbi kizárható, hiszen ekkor már régen Keresszegi István töltötte be ezt a hivatalt.

Keresszegi Herman István már jóval ismertebb alakja a szilágysági egyháztörténetnek, mint aki Báthory Kristóf 1580-ban a szilágysági espereseknek kiadott oklevelének megerősítését Bethlen Gábornál elérte (1624. július 4.).²⁶ Bethlen híres, 1629-es, a lelkészek utódait megnemesítő oklevelét is Keresszegi eszközölte ki.²⁷ A szilágysági lelkészek névsora (a névsorokat tartalmazó legkorábbi egyházmegyei protocollum 1656-ban kezdődik) Keresszegi esperességéig nyúlik vissza, ez az 1620-as adat az első feljegyzés a krasznai egyházmegye református papjairól.²⁸ Az 1646.

¹⁹ HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1980, szerk. NÉMETH Mária, Bp., OSzK, 1982, 243–347.

²⁰ HELTAI János, *A heidelbergi egyetemjárás, 1595–1621* = *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon* szerk. BÉKÉSI Imre et al., Bp. – Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptorium, 1993, 540–548.

²¹ *Uo.*, 544.

²² Zsigmond Attila szíves közlésére Hermán M. János hivatkozik egy tanulmányában. HERMÁN M. János, *A hadadi lelképásztorok névsora*, *Református Szemle*, 2012/5, 528.

²³ ZOVÁNYI Jenő, *Protestáns lelkészek nyugtatóványai régi tizedjegyzékek mellett* = *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, szerk. ZSINKA Ferenc, Bp., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1929, XIII, 109.

²⁴ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., Magyarországi Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977, 607.

²⁵ Petri Mór Sülelmedről írja, jellemzően az 1879-es „Névkönyv” 24. lapjára hivatkozva: „Egy 1628 febr. 23-diki egyházmegyei jegyzőkönyv szerint: »papi díjlevelet szervez és magának papot bir. Fizetés minden gazdától egy és fél kalangya buza és egy kalangya zab, ha búzája nincs 33 dr., ha zabja nincs 10 dr.; kinek bora termett, fél veder. Asszonyunk öngagsága grátiájából az malomnak sabbathalissa a prédikátoré, a decimából sedecim.« »íratott Perecseni Ferenc Esperes uram előtt a fenn irt napon és évben.«” PETRI Mór, *Szilágy vármegye monographiája*, I–V, [S. l.], Szilágy vármegye, 1901–1904, itt: IV, 362.

²⁶ SZABADI István, *Báthory Kristóf erdélyi vajda 1580-as oklevele és a szilágysági reformátusok* = *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*, szerk. PAPP Klára, PÜSKI Levente, NOVÁK Ádám, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2019, 81–87.

²⁷ SZABADI István, „Keresik sokan régi leveleiket”: *A lelkészutódok privilégiumának érvényesítése a Partiumban* = „Eklézsiáknak, egyházi szolgáknak egyetlenegy dajkája”: *Tanulmányok Bethlen Gábor egyházpolitikájáról*, szerk. DÁNÉ Veronka, SZABADI István, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2014, 85–96.

²⁸ ZSIGMOND Attila, *A Szilágyi traktus legrégebbi lelkésznévsorai*, *Református Szemle*, 2007/4, 898–930.

évi szatmárnémeti zsinat döntése ellenére a Tiszántúlon a *Geleji kánonok* mellőzésével, továbbra is az *Articuli maiores* és a Keresszegi által 1633-ban összeállított, zsinati határozatokot tartalmazó *Appendix* alapján folyt az egyházkerület igazgatása. Keresszeginek már a vezetékneve is említést érdemel. Gyakran írják ugyanis Keresszeginek,²⁹ de tudjuk, hogy Körösszegen (Bihar vármegye) született, az egyházkerület korabeli jegyzőkönyvében is folyamatosan Keresszeghi-ként szerepel a neve.³⁰ Debrecenben volt tógátus diák, 1609. augusztus 9-én iratkozott be, 1612-ben senior lett. Járt a marburgi egyetemre (1613-ban), majd Wittenbergben egyike volt az utolsó ott tanult református magyaroknak, 1614. április 23-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve 1616-ban zilahi lelkész, 1620 júniusában a szilágyi egyházmegye esperese, 1629. november 25-én tiszántúli püspök. Ettől kezdve Debrecenben szolgál lelkészként, majd esperesként, 1641-ben hunyt el.³¹

Keresszegi 1630-ban elhagyta a Szilágyságot, és Debrecenbe távozott. Ekkor Szilvási K. Márton szilágynagyfalusi, majd szilágycsehi lelkészt választották utódjául (1630–1634). Nem kizárt, hogy a szilágycsehi lelkészi hivatalt nem ő, hanem testvére (öccse?), a szintén heidelbergi peregrinus, Szilvási K. István töltötte be, aki Heltai adattára szerint éppen 1630-ig szolgált ott.³² Szilvási K. Márton 1617. április 7-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre. Tanulmányait Bethlen Gábor támogatta, Gyulafehérvárott rektor is volt, majd Bánffyhunyadra került (1622-ben), ahol 1623 elejétől esperesként szolgált. Heltai szerint 1626-ban kerülhetett a Szilágyságba: Szilágynagyfaluba, 1630-tól lett krasznai esperes mint már szilágycsehi pap, 1634–1638 között halhatott meg.³³ Utóda Csengeri [Pásztor] József hadadi lelkész (esperes

²⁹ Hogy ne kelljen messzire menni a példáért, a zilahi református egyházközség Várad Bibliájában található lelkésznévsor Zoványi P. György kezéhez köthető részének szöveghű átírása szerint is Keresszegi a neve. Lásd ZSIGMOND Attila, „*Memoriae Sacrum*”: *Egy 18. századi lelkésznévsor létrejöttének körülményei* = A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben: *Egyháztörténeti tanulmányok*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2019, 129. Petri Mór is hol Keresszeginek (PETRI, *i. m.*, I, 519, 530, 567), hol Keresszeginek írja (PETRI, *i. m.*, II, 538; PETRI, *i. m.*, V, 598.), nyilvánvalóan ugyanarról a személyről szólva. A sort hosszan folytathatnám. Legutóbb Dáné Veronka is mindkét névalakot hozza, a „Keresszegit” mintegy magyarázatként, zárójelben. DÁNÉ Veronka, „*Hogy összes örököseiket... mindenki becsülje*”: *Bethlen. Gábor protestáns (?) lelkészutód nemesítéséről* = „*Eklézsiáknak, egyházi szolgálóknak egyetlenegy dajkája*”, *i. m.*, 67.

³⁰ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek. I.1.a.2.58.

³¹ HELTAI, *Adattár*, *i. m.*, 291.

³² *Uo.*, 332.

³³ „Bethlen Gábor alumna. Bethlen ekkor levelet is küldött vele és Böjti Veressel Pareushoz. Szilvásiék 1618-ban is váltottak levelet Bethlennel (Adattár I 201 l., TT 1881: 307. 1.). 1618 őszén Marburgban is megfordult Szilvási. Hazatérve 1619. okt. 11-én Bethlen parancsára Nagyszombat városa fuvarozta Léviaig (Adattár I 222. 1.). Rövid ideig Gyulafehérvárott volt rektor, innét hamarosan Bánffyhunyadra ment lelkésznek, 1622. jan. 17-én már ott volt. (Adattár I 225. 1.). 1623 elejétől a kolozskalotai egyházmegye esperes tisztét is viselte, 1626-ban azonban már más volt az esperes, tehát Szilvási ekkor foglalhatta el a szilágynagyfalusi papságot, ahol 1630-ban már a szilágyszolnoki esperes és ez időtájt már szilágycsehi pap. Zoványi és Herepei szerint 1634 körül halt meg (Adattár I 234. 1.), Szinnyei szerint 1638-ban”. HELTAI, *Adattár*, *i. m.*, 332.

1634–1650 között), szintén heidelbergi peregrinus. Debreceni diák volt 1607-ben, Heidelbergben 1614. április 1-jén iratkozott be. Ami még tudunk róla: 1625-ben Szatmárnémetiben lelkész és szatmári esperes, szilágysági esperesként 1634-től szerepel, 1648-ban pedig hadadi papként tűnik fel.³⁴

Itt ér véget a volt heidelbergi peregrinusok, későbbi szilágysági esperesek sora, és úgy tűnik, hogy az egyházmegye székhelye is Zilahra kerül hosszú évtizedekre. Úgy vélem, meghatározó lesz, hogy Somlyóról és Hadadról Zilahra helyeződik át a székhely. Ez azt is mutatja, hogy a korábbi fejedelmi és főúri befolyás és pártfogás gyengül, nem függetlenül attól, hogy a Szilágyság is lényegében hódoltsági területté válik, de legalábbis annak közvetlen peremére kerül, Somlyónak mint végvárnak a jelentősége lesz az elsődleges 1660 után.

Rendkívül értékes forrása a 17. század szilágysomlyói református egyház életének az az emlékirat, amely nemrég került elő a szilágysomlyói gyülekezeti iratanyagból.³⁵ Szerzője id. Halmágyi István, krasznai alispán, a naplóíró főispán Halmágyi István (1719–1785) apja, aki az 1730-as években a somlyai eklézsia egyik kurátora volt. Izgalmas önéletírását és végrendeletét Szádeczky Lajos közölte.³⁶ Érdemesnek tartom az alábbi néhány részletet a közlésre, amely a templomuktól megfosztott szilágysomlyói reformátusok istentisztelet otthonául szolgáló hajlékkeresését írja meg. A telket magát még Bethlen Gábor adományozta a gyülekezetnek, ekkor épült az első, vesszőből font falú, szalmatető református templom. A mai kőtemplom majd csak 1729–1736 között épül meg. Az emlékiratból az is olvasható, hogy Somlyón középfokú oktatás is folyt a 17. században, még a környékbeli román (talán református) lakosság által is látogatott intézményben. Ne feledjük, hogy a református románok a 17. században saját egyházmegyékkel is rendelkeztek, egy volt a Szilágyságban, kettő pedig valahol a Körösökön túl, Biharban és Zarándban.³⁷

³⁴ „1607. júl. 6-án subscribált Debrecenben. Heidelbergi peregrinációján kívül a következő adatok vonatkozhatnak rá: 1625-ben Csengeri P. József első pap Szatmárnémetiben és szatmári esperes. 1634. jún. 18-án Szatmáron tartott közssinat szilágysági esperesül Csengeri Józsefet erősítette meg. 1648-ban Csengeri József hadadi pap és szilági esperes... ajánlja neki, mint szatmárnémeti első papnak s szatmári esperesnek Gönci. M. János. RMK III 1703-at (Leyden 1648. jan. 15.) és RMK III 1704-et (Leyden 1648. márc. 11.) Csengeri József hadadi papnak és szilági esperesnek ajánlja Mátyóki S. István”. HELTAI, *Adattár, i. m.*, 270.

³⁵ Lelelőhelye: Szilágysomlyói Református Egyházközség Levéltára, Közigazgatási iratok (a korábban leválasztott részek I./1 jelzettel, a kötet I./11 jelzettel). A kéziratot 1975 folyamán Varga Pál esperes-lelkész öt példányban lemásoltatta (gépiratos formában) Lukács József szilágysomlyói segédlelkésszel, mivel féltek a levéltár esetleges állami kézbe vételétől (ami végül eddig tisztázatlan okok miatt elmaradt). A forrás átírását a gyülekezet iratainak felmérését, rendezését és digitalizálását elvégző Emődi András, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület levéltárosa készítette, a teljes anyag kiadás előtt áll.

³⁶ *Halmágyi János és id. Halmágyi István élete s végrendelete* = SZÁDECZKY Lajos, *Halmágyi István naplója, 1752–53, 1762–69, és iratai, 1666–1785*, Bp., MTA, 1906, 429–458.

³⁷ ZOVÁNYI Jenő, *A tiszántúli református egyházkerület története*, Debrecen, Nagy Károly Grafikai Műintézete, 1939, 39.

A 17. században számos román anyanyelvű lelkészt képeztek, majd ordináltak a tiszántúli zsinatokon a tisztán román ajkú partiumi református gyülekezetekbe.³⁸ Mindezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a szilágysági lelkészek túlnyomó része a kora újkorban nem Nagyenyeden, hanem minden bizonnyal Váradon, majd 1660 után bizonyítottan Debrecenben kapott képzést, itt szentelték lelkésszé, mely szentelés tiszántúli zsinatokon történt, nyilvános disputát, vizsgát követően. Képzettségük, lelkeségük és gondolkodásuk tehát ide köti őket, a puritanizmus két kora újkori fellegvárához. A szószéken elhangzott tanítások is ezt a neveltetést tükrözték, ha attól eltértek, a tiszántúli egyházkerület feladata volt a tanítás megjobbítása, illetve a fegyelmi ügyek lefolytatása. A szilágysági, túlnyomórészt református magyarság sokat emlegetett puritán kegyessége talán ennek a kötődésnek is köszönhető.

FÜGGELÉK

id. Halmágyi István emlékirata [1745 körül]

Az praecitált módok szerint, Isten ő Felsege e Szilágy Somlyai Reformata kicsiny Ecclesiának ingyen való kegyelmességéből tisztességes progressust és Patronusok által beneficiumocskát is rendelt és engedett. Arra nézve az akkori Reformatusok elsőben nem nagy momentumu Auditoriumot erigáltak volt. De ugyan csak azon helyre, mellyet b. e. Bethlen Gábor Fejedelem Donatioja szerint confirmalt; és Kemény Jánosné, Lonyai Anna, mint maga földét az Ecclesiának conferálta. Melly helyen csak ez mostani aetasbéli emberek is nagyobb s kisebb consideratiójú, néhány rendbéli Oratoriumokra emlékeznek, egymint:

1. Értének vesszővel font, s tapasztás nélkül való Oratoriumot, melly közönségesen szalmával volt befedve.

2. Az el sorvadván, olly Oratorium készített, melly a szélnek injuriája ellen, nád-kévékkel volt egészszén körül csinálva, hasonló szalma fedél alatt.

3. De hihető, hogy az Oratorium helye felett lévő nagy hegyről gyakor záporok, s gyakrab közönséges esők, azon Oratoriumra ottan ottan le folyván, a gyenge nád falakat, kivált az hegy felől, nem engedte sokáig duralni; Hanem közönséges mindenféle deszkákból, az Ecclesiának akkori Tagjai, kívántanak állandó munkát tenni, s valamivel tartósab formában építeni, de ugyan csak szalma fedél alá.

4. Annakutánna Véér György kapitányságában, Miskólczi Gáspár Papságában azon említett Donatióval biratott helyre, olly Oratorium, ugyan csak mint a többi, négy

³⁸ SZABADI István, *Református románok a kora újkori Partiumban = Vallási kultúra a Kárpát-medencében*, szerk. PETI Lehel, TAMÁS Ildikó, Pécs – Bp., PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, 2020, 39–44.

szegeletre építettett, melly jó sövénnel meg vólt fonva, kívül belöl emberül megtapasztva, s megis meszelve; festés nélkül való közönséges deszkákkal bé menyezetezve, és náddal jó formában bé vólt fedve. Ezekkel birta, mig birhatta az Ecclesia magát; midazonáltal mellyik esztendőkbén készültenek egymás után, nem tudatik.

5. Az alatt, Isten ő Felsége a keresztyénségnek a Pogány Ellenségen győzedelmet engedvén, az ország is csendesedvén, mindenféle dolgok job rendekre kelvén; Egyszersmind e Somlyai Refor.ta Ecclesia is, mind becsül.s Nemesekkel, mind Praesidiumbéli Katonákkal, s közönséges, és Mester emberekkel is nem kevésé szaporodván; Gondolkodtanak s discurráltak is arról: hogy szeb modgyával való diszes Oratorium készittessék. Mellyre mind az akkori becs. tes Nemesség, mind az Praesidiarius Tisztek s töb emberek is köz akarattal meg egyezvén, láttattak jó munkát kívánni építeni. A minthogy

In Anno 1685, ugyan említett Miskolczi Gáspár Papságában, jó erős és sűrű vak lábakra, nagy talpak, és azokra sűrű erős gerendák vonattattak, és tölgy deszkákkal Oratorium pádimentumának, olly magossan, hogy a gyermekek alatta elbújálhattanak, meg padoltattanak; Melly azért lett, hogy az hegyről le folyó sok víz s zápor az Oratorium oldalát s allyát ne roncsa s veszesse, hanem alatta elfolyván, szárazon álhasson. Azon talpakra erős s vastag karók állittatván, jó erős tölgy veszőkkel, jó magassan emberül meg fonattatott; kívül belől, jól elkészítettett sárból és jó vastagon meg tapasztatott, a tapasztás kövecsel jó sűrűn meg verettett, hogy a vakolást inkább meg tarcsa. Annak utána kívül belől jó vastagon meg vakoltatott, csinoson meg meszeltetett; külső szegeletei megfestettettek; üveg ablakokkal bé rakkattatott; sendellyel bé fedettetett.

1686. Esztendőben, külömb külömb féle festékekkel meg ékesítettett fenyő deszkákból való Menyezet, tisztességes predikáló szék /: azon Amstelodámi Magyar Biblia, és fertályos folyó óra :/ superlállal, Ecsedi Asztalos János által; És ugyan fenyő deszkákból való Székek, mind Férjfiak, mind Aszszonyok számára, szép módgyával készítettettek, Debreczeni Foris István Papságában. Nem külömben Tisztességes Kar, Pulpitus, azon Graduál, s hal hejből, ezüst dróttal, gazdagon tekert szép Virga, vagy Stylus. Tornáczok is mind két ajtó eleiben készítettettek.

Ez Oratoriumnak hegy felől lévő belső oldalára fenyő deszkákból tisztességes nagy Tábla is készítettett; Mellyen két Columna irás vólt; Egyiken a Nemesség, másikon a Praesidiarius Tisztek nevei, kik tudniillik azon Oratorium építésében szivesen munkálódtnak s assistáltak is, tettetes nagy betűkkel voltak fel jegyezve.

Ugyan ezen Oratorium mellett, 1688-ban a régi kő fundamentumra Veréb Mihály faragó által, tisztességes harangláb is, szép két harangokkal építettett sendely fedél alá.

Ez Oratoriumban, a Praedikáló Szék előtt, faragott kőre vólt egy Epitaphium készítve; melly Kormos Familiáé vólt; de az azon lévő írásra, ez mostani aetas nem emlekezik.

Successive a Parochialis Telekre, Pap számára, Tisztességes tanuló, ebédlő s cseléd ház, pitvarostól, kamarástól, pinceszétől, istallóval, s egyéb szükséges épületekkel

s veteményes kertel; Az Oskolában pedig, Mesternek különös ház, kamarájával, pitvarával, azon fedél alá Classis; Külön fedél alá Praeceptorok való ház s más Classis készítettett. Az Classisokban néhány, selyem s közönséges zászlók, dob, festett táblák, sceptrum, etc.

Jó Mesterek hol Debreczenből, hol Kolosvárról hozattatván, olly szép Schola erigáltatott, hogy Syntaxisták, Poëta s Rhethorok is vóltnak; és olly szép frequentióval, hogy a Vidékbéli Magyar, sőt Oláh Nemesség is magok Gyermekkeit tanulás kedvéért bé hordották. Nagyob s kisebb csengettyű is vólt, mellyeknek nagyobbikja, valamelly lárma alkalmatosságával, ugyan a Mester udvarán földben tétett vólt; annak utánna sokat kerestetett, de az hegyről árvizzel együtt lefolyó fővennyel is fellyeb telvén az Schola udvarának földje, mind eddig is nem találtatott.

Mesteren s Praeceptoron kívül Cantor is tartatott; Kik mindenikének különös tisztességes fizetése s hivatalya vólt. Az Leány Gyermekek tanítása az Cantornak incumbalt.

Az praespecificált Oratorium in Annis 1700, et 1701 az uttza felé hanyatlani kezdvén, mivel másként vitiumot nem igen contrahált vólt, az Ecclesia becs. tes Curatori 1702-be mind négy szegeletre külön, azon kívül az uttza felől való oldala eleiben két kő lábakat rakattattak; Olly jó reménsséggel, hogy még azon Oratorium a szerint felesztendőig meg szolgál; a kő lábak a sendelyezésig alkalmasint fel rakattattak vólt.

De, Imé! mikor az egész Ország nagy csendességben vólta, s továbbis a maga csendességét s békességét állandónak lenni reménlené; az egész Magyar Hazát s annak minden Szegeleteit zápor és árviz módgyára hirtelen el borító Haboruság, 1703. Esztendőknék nyári holnapjaiban elé adá magát; Olly hirtelenséggel, hogy alig vette magát észre az ország, mikor igen kevés idő alatt, mindenéből ki pusztula; és alig vala a Fő Rendeknek annyi idejek, hogy valami Fortaliciumokban, Receptaculumokban, avagy csak személyek szerint recipialhatnák magokat.

Ugyanis II. Rakoczi Ferencz Fejedelem némelly Magyar és Lengyel Urakkal s Nemesekkel, Lengyel Országból Maramorus felé etc. bé útvén, az egész Magyar Orszagi szegénység hirtelen mellé adván magát, mindennap szemlátomást szaporodott; s majd reménység felett olly corpusokat csinált, mellyeknek első ellensége az Urak s Nemesek voltak; kiket mindeneknek előtte minden jószágokból ki forgatni főveb gond vólt.

Ennek alkalmatosságával, említett Fejedelem parancsolattyaiból, circa Julium Anni 1703. néhány zászló allya kuruczság Somlyó alá jövén, nem csak ez Somlyó Varossa, sőt az egész vármegyebéli szegénység önként alája bocsátá magát. Mellynek azt az hasznát vette, hogy:

Leopoldus ő Flge, a dolgok folyása szert szaporított Kolosvári Praesidiuma, mihelyen megértette Somlyónak a Kuruczokkal való meg egyezését, abba kívánt módot keresni, miként tromfolya meg Fejedelmétől való el idegenedését. A minthogy 21. Augusti 1703. Ruth napján, jó hajnalban, ex inopinato ez Somlyó Városára útvén, mivel a Nép minden egyetmását féltéb(en) a Templomokban hordotta, mind a

Templomból mindeneket elvitt, mind a Várason mindeneket el praedált; nem csak hadi embereket, mint ellenséget, sőt Városi embereket is felesen meg ölvén.

Ugyan akkori Schola Mester Csengeri Pál, Academiákra érdemesen készülő derék Legény is a Ráczok által meg ölettetett, feles pénze s mindene sákmányra hányattott. Ugyannyira, hogy:

Somlyai elsőb rendű néhány emberek s Nemes Vármegye Tisztei, cselédgyekkel Kolosvárra recipialván magokat, mikor az ott való Praesidium Somlyórúl a nagy nyereséggel bé érkezett, magok köntöseit s jószágait Németek s Ráczok kezében keservesen szemlélték.

Annak utánna ugyan 1703-ban, 7. Octobr. Spes napján, melly akkor Vasárnap esett, már az elébbi nyereséggel is a Kolosvári Praesidium meg bizván magát, ujjobban Somlyóra ki út, a kuruczokat aperto marte adoriállya, elfutamtattya, és így mindeneket magáévá tévén, meg sirathatatlan kárunkra, az egész Várost, Reformatusok Templomát, harang-lábját, harangjaikkal együtt, s a Parochialis házakat, Scholát elégette és tellyességgel hamuvá tette.

Már a Somlyai Refor.ta Ecclesiának sem Temploma nints, sem olly tágas helye, holott az Isteni Tiszteletet gyakorolhassa; Azomban az Ellenségnek ujjab réa ütésétől, az egész helység minden szempillantásban félt; a mint gyakran meg történt, estve kiki maga házában csendesesen le fekütt, éttzaka olly lárma érkezett, melly miatt az fejér nép az hegyek tetején virradott meg. Azért következendő őszön s télen, s talán 1704-nek is kezdetiben az Vár kapuja előtt való hivalkodásnak helyére, mellyet közönségesen morgó-szinnek neveztenek, kételenítettett gyűlni mindennap, avagy csak reggel, Isteni Tiszteleteknek végben vitelére.

Ezen felháborodás egész 1710dik esztendőig, sőt 1711ik tavaszáig continuáltatván, Somlyó Városa több(ny)ire Sedes Belli volt; Melly esztendők alatt felette sok és kiváltképpen való viszontagságai vóltanak.

Oratoriumot is a Reformatusok azon esztendők alatt nem epithettek; hanem a régi Oratorium helyére valami szinecske szalma fedél alá csináltatott, csak hogy az eső a nép nyakában ne essék.

Annakutánna paraszt deszkákkal körül vétetett Szin, ugyan szalma fedél alá készítettett; Melly 1710-ben, az Erdélyből ide commendiroztatott Caesarea Militia által hordattatott széllyel.

Ezek után Isten ő Felsége a maga Népének sok nyomorúságát megszárván, a sok pusztitást s praedálást is meg elégelvén, az hosszú ideig tartó háborúságot 1711-ben, Aprilisben meg csendesíté. Az elszéledett Nemesség, s mindenféle Lakos haza telepedék, s elsőben is Parochialis háznak Nagyfalusi Bogya István házát in f.16 megszerezvén, bé hordattatott s fel is alittatott, egyéb szükséges requisitumokkal együtt. Etc.

Hasonlóképpen Schola

Successive kevés pihenést vévén az Ecclesia, Jó Istenünk dicsősségére, ujjonnan Oratorium építéséhez kezdett. In Anno 1714. die 12. August. a régi kő fundamentumra, jó erős tölgyfa talpak vonattattak, jó magas lábakkal, sűrű kötésekkal s

gerendákkal, az Oratorium felállított; fenyő deszkákkal, hornyolva, csinoson megborított, meg is sendelyeztetett. Melly az Ecclesiabélieknek elfáradhatatlan forgólódások által, olly serénységgel vitetett véghez, hogy Novembernek 25. napján, akkori Somlyai Refor.tus Pap s Szilágyi Esperest, Zoványi György által fel is szenteltetett. Tanítást tévén ex Zachar. Cap.4., vers.7mo

Minthogy pedig ez fából készült Oratoriumra 1714dik esztendőől fogva, egész tizenöt esztendőök elfolyásáig az hegyről lefolyó sok eső, és réá járó zápor, nem csak a fenyő deszkákat rothasztotta el; sőt az erős Talp fáknek is olly veszedelmet és rothadást okozott, hogy azok is igen meg gyengülvén, láb fáknak s kötéseknak talpakban belé bocsátási el veszvén, kivált szélvészéses időben igen tartott az Ecclesia attól, hogy valamiként nyakában talál szakadni. Arra nézve ujj Oratoriumnak állandob formában (lejendő) építéséről igen szükséges volna gondolkodni.

SZABADI ISTVÁN

igazgató

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen

iszabadi@gmail.com

Coexistence of Denominations in Early Modern Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei)

Abstract: The significance of Szilágysomlyó to our topic is given by the fact that in the second half of the 16th century it was the family estate of the Roman Catholic Báthory family, who gave princes and voivodes to Transylvania. It was only in the early 17th century that the Báthorys could begin to strengthen the position of the Catholic denomination, even on their Somlyó family estate, which was already a mixed-religion region. At the same time, the support which the 17th-century Reformed princes of Transylvania lent to the Reformed Church in the region reflects a very conscious church policy, see primarily the principality of Gábor Bethlen and the selection of the Reformed deans of Szilágy (Sălaj). It must be noted that the majority of the clergy in early modern Szilágyság did not receive training in Nagyenyed but presumably in Nagyvárad (Oradea) and - after 1660 - verifiably in Debrecen, where, following a public debate and examination, they were ordained as ministers. Their education, spirituality, and thinking thus bind them here, to the two early modern citadels of Puritanism.

Keywords: mixed-religion region, Reformed princes of Transylvania, Roman Catholic Báthory family, Reformed deans of Szilágy (Sălaj), Puritanism

DOI: 10.37415/studia/2021/1-2/223-234.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

